

הוגנות בחברה ובחינוך

דיתה פישל*, בתיה רייכמן**

<https://doi.org/10.54301/NMAK4928>

מילות מפתח: הוגנות בחינוך, אקולוגיה של הוגנות, הכלה, שוויון והוגנות

אחת הדוגמאות להתפתחות המושג 'הוגנות בחינוך' בראייה חברתית ולאורך זמן מתייחסת לזכות לחינוך. מסמך 'הצהרת זכויות האדם' (Unesco, 2018) שנכתב ופורסם באו"ם בשנת 1948 קרא ל"חינוך לכול ולכל אחד". המסמך גרס כי על החינוך להיות נגיש באותה מידה לכולם. האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות' (UN 1966) חיזקה היבט זה בטענה כי נגישות לחינוך ותוצאות הלמידה לא צריכות להיות מושפעות מנסיבות שאינן בשליטת יחידים, כגון מין, מקום הלידה, מוצא אתני, דת, שפה, הכנסה, עושר או נכות. הטענה המרכזית היא שהבדלים בין אנשים לא יהוו גורם לאפליה, להדרה, או לחסרון חברתי ובכך ניתן לשפר את מצב כלל החברה. כלומר הבדלים בין אנשים יכולים לשמש כמשאב, משום שבמגוון יש שלל אפשרויות. גישה זו קידמה חשיבה שוויונית והוגנת ושאיפה למתן מענה למגוון לומדים (Alcott, et al., 2018) והיא עיקרון מנחה גם בהגדרת ההכלה (Unesco, 2017).

בחלוף השנים, השתנתה הראייה הגלובלית, חוקים הנכוחו את הצורך בחינוך ונוצרה הבנה כי למידה היא תהליך הנמשך כל החיים, והיא אמורה לחול על כל הגילים ובכל רמות ההשכלה (Jurado et al., 2020).

הוגנות בחברה המערבית ובארצות הברית

המושג 'הוגנות בחינוך' בחברה המערבית במאה ה-21 מתייחס גם לאיכות, לצדק חברתי ולשוויון (Chia-Ling Chen & Huelbler, 2018). הדיון בנושאים אלו מציף מורכבות בשל המתח ביישום המושגים. לדוגמה, שוויון בהזדמנויות ובסיוע בחינוך, מושג הקשור להוגנות, עלול להפלות או לקפח את הלומדים הזקוקים להתאמה אישית, משום שהם זקוקים להעדפה כדי להתקבל ולהצליח (Latta, 2019). לכן נדרש להבחין בין שני המושגים: 'שוויון' ו'הוגנות' בהקשר החינוכי בהתאם לרוח התקופה ולחברה או לקהילה שבהן הם מיושמים. התעלמות מצרכים אישיים וקיפוח של חלק מהלומדים בשם 'שוויון' עשויים לפגוע ב'הוגנות' - בזכות לקבל תנאים מיטביים ללמידה.

בארצות הברית, המרכז לחינוך ציבורי (CPE, Center for Public Education) מבחין גם בין 'שוויון' ל'הוגנות': "שוויוניות בחינוך מושגת כאשר כל התלמידים מקבלים יחס זהה, ויש להם גישה למשאבים דומים. הוגנות מושגת כאשר כל התלמידים מקבלים את המשאבים הדרושים להם כדי לסיים את לימודיהם בחטיבה העליונה כשהם מוכנים היטב ולהצליח" (CPE, 2016, p.1).

'הוגנות' (equity) קשורה לנושאים חברתיים ומוסריים ברמת הפרט והחברה. היא מוגדרת לעיתים באמצעות מושגים קרובים, כגון 'הגינות', 'יושר' (fairness) ו'צדק' (justice), בהתאם לתחום הדעת, לנושא, לאירוע ולתקופה שהיא מתייחסת אליהם. הוגנות בחברה חיונית לפרט ולכלל. עבור הפרט היא מקדמת רווחה אישית, מבטיחה ומקדמת עשייה, ובהקשר לכלל - היא משפיעה על התפתחות והתנהלות כלכלית של חברות/קהילות בעולם (Chia-Ling Chen & Huelbler, 2018). הוגנות נחקרת ומדווחת בהקשרים שונים בתחום החברה, כגון בנושאי שחר, מגדר, ביטוחי בריאות וכד'. דוגמה למחקר בנושא הוגנות בישראל אפשר למצוא בעיסוק של ביטוח לאומי בנושא, הדן במושג 'הוגנות' בשני הקשרים: מימון שירותי בריאות בזיקה ליכולת התשלום של הפרט ולצרכיו. כלומר תשלום בהתאם ליכולת וקבלת שירות בהתאם לצורך (אחדות ועמיתים, 2007).

הוגנות בחינוך

'הוגנות בחינוך' (Equity in Education) עוסקת בפרט, בתלמיד ובמסגרת - בית הספר. היא רגישה להלך רוח המקום והתקופה, מתפתחת ומשנה את משמעותה לאורך זמן - בזיקה למקום (החברה/המדינה) ולזמן שבהם היא נדונה. הוגנות בחינוך נשענת על אמונה שחינוך היא זכות בסיסית והיא בסיס לחברה צודקת (Jurado et al., 2020).

* ד"ר דיתה פישל היא מרצה בכירה, מדריכה פדגוגית ומנחת פרויקטים בחינוך המיוחד במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי. היא מרצה בתואר השני בתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית והכלה בחינוך, ומנחה פרויקטים בתואר השני בתוכניות ייעוץ חינוכי, חינוך גופני והגיל הרך. חוקרת בתחום הכשרת מורים.

** ד"ר בתיה רייכמן היא מרצה בכירה בתוכניות לתואר ראשון ושני במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי. תחומי המחקר שלה עוסקים בספרות עברית, בהכשרת מורים, בדגמי התנסות מעשית של פרחי הוראה, בפיתוח זהות מקצועית של מורים, בשילוב טכנולוגיה ומיומנויות המאה העשרים ואחת בהוראה ובשילוב חדשנות חינוכית בהוראה.

בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת. הם ראו בהוגנות מרכיב של הכלה בחינוך וטענו שכדי לתמוך במערכות בתי הספר על המדיניות להיות מותאמת להתפתחויות חברתיות-תרבותיות. לדבריהם, הכלה חינוכית מתבססת על תרבות, על מדיניות ועל מעשה (Ainscow & Booth, 2002). הם קראו לנקוט גישה של 'אקולוגיה של הוגנות' בשלושה רבדים: (1) בתוך בתי הספר, (2) בין בתי ספר, (3) מעבר לבתי הספר. חוקרים אלה התוו מדיניות מעשית בהקשר של הוגנות בהכלה חינוכית והצביעו על דרכים ליישום אקולוגיה של הוגנות בחינוך הכוללת את המאפיינים האלה:

בתוך בתי הספר - סוגיות בהוגנות שעולות בהקשר של פעולות המורה, בדרכי הוראת התלמידים ועיסוקם בלמידה; הדרכים שבהן מסודרות קבוצות ההוראה/הלמידה ובסוגי ההזדמנויות הנובעים מארגון זה; היחסים החברתיים והתמיכה האישית המאפיינים את בית הספר; הדרכים שבהן בית הספר מגיב לשונות מבחינת מגדר, אתניות ורקע חברתי; סוגי היחסים שבית הספר בונה עם משפחות ועם קהילות מקומיות.

בין בתי ספר - הדרכים שבהן בתי ספר רוכשים סטטוסים שונים, כך שיוצגו היררכיות מבחינת ביצועים והעדפות; הדרכים שבהן בתי ספר מתחרים או משתפים פעולה; תהליכי האינטגרציה וההפרדה המרכזים תלמידים בעלי רקע דומה בבתי ספר שונים; חלוקת ההזדמנויות החינוכיות בין בתי הספר; המידה שבה תלמידים בכל בית ספר יכולים לקבל הזדמנויות דומות.

מעבר לבתי ספר - מתייחס להקשר המדיני הרחב שבתוכו פועלים בתי הספר; התהליכים והמשאבים המשפחתיים המעצבים את האופן שבו ילדים לומדים ומתפתחים; האינטרסים וההבנות של אנשי המקצוע העובדים בבתי הספר; הדמוגרפיה, הכלכלה, התרבויות וההיסטוריה של האזורים המשמשים את בתי הספר; התהליכים החברתיים והכלכליים הבסיסיים ברמה הלאומית ובמובנים רבים ברמות הגלובליות שמתוכם עולים התנאים המקומיים.

כמו כן, ישנה התייחסות גלובלית לנושא ההוגנות בחינוך, כגון התייחסות להוגנות בחינוך בהצהרות ואמנות בין-לאומיות. אלו מכירים בחשיבותה וקוראים למימושה במגוון דרכים. אחת הדוגמאות היא מסמך שפרסם ה-OECD בשנת 2008 ושם דגש על הצורך בהשקעה דיפרנציאלית באוכלוסיות שונות כדי לייצר תנאים וסביבה מיטביים להצלחה בלימודים. במסמך זה הוצע שמערכת החינוך תיענה לשונות תרבותית כדי לאפשר השתלבות והכלה מיטביים של כלל האוכלוסיות בחברה (OECD, 2008); סולימי וקרני (2016). היבט נוסף בהוגנות בחינוך בהקשר גלובלי נמצא במסמך האו"ם, שכותרתו ה'אג'נדה לפיתוח בר-קיימא' (Sustainable Development Goals, 2015), המדגיש את הצורך בשוויון מגדרי.

מחקרם של ז'ורדו ועמיתים (Jurado et al., 2020) מדגים את המושג 'הוגנות בחינוך' בהקשר למגוון צורכי הלומדים תוך התמקדות במין ובגזע. המאמר מציין שהשימוש במושג החל בשנות התשעים והוא שילב את המושגים: 'הוגנות' (equity) ו'איכות' (quality) בחינוך. גישתם התבססה על חינוך איכותי לכול עם שאיפה למתן הזדמנות לכל הלומדים באמצעות מאמץ משותף של הקהילה. 'הוגנות' מקושרת במחקרם למיטביות חברתית, והיא מתבססת על עיקרון של חינוך מותאם ואוניברסלי. לטענתם, הוגנות ואיכות הם שני צדדים של אותו מטבע.

גישה שונה מוצגת בסקירתם של לינג ונסרי (Ling & Nasri, 2019) שני חוקרים ממלזיה. בעיניהם, הוגנות בחינוך היא מדד להערכת הישגים, המאפשר מתן יחס הוגן לתלמיד והזדמנות להצלחה. הם מציינים ארבעה נושאים בהוגנות בחינוך: הכשרת מורים לרכישת כלים מותאמים לקידום הצלחה, בניית קשרים לקידום הצלחה של תלמידים, קידום סביבה בטוחה ומקבלת לתלמידים מהגרים וגישה הוגנת להשכלה גבוהה. התייחסותם המגוונת למושג מעידה על הצרכים המותאמים למדינה ולקהילה, והם תלויי הקשר מקומי וחברתי.

פינלנד, מדינה שחרתה על דגלה החינוכי את ערך ההוגנות כנושא מרכזי (Sahlberg, 2015; 2021), מתייחסת להוגנות בחינוך בהקשר של שיתוף פעולה, בניגוד לתחרות. לדעת מובילי המדיניות בפינלנד, גישה זו יכולה להוביל למערכת שבה כל הילדים לומדים היטב. פינלנד היא דוגמה להוגנות הקשורה לתהליך, למקום ולזמן, שכן גישתם החינוכית התפתחה לאורך ארבעים השנים האחרונות, והיא מותאמת לתפיסה התרבותית והחינוכית של המקום. ווקר (Walker, 2021) מתייחס לנושא באמצעות הצגת דרכי הוראה וארגון סביבה לימודית שיש בהם מרכיבים של הוגנות תוך השוואת ניסיונו האישי כמורה בארצות הברית ובפינלנד.

איינסקו (Ainscow, 2020) עוסק בהכלה חינוכית באנגליה עם מבט גלובלי, ומתייחס להוגנות כמרכיב בהכלה בחינוך בהקשר לחשיבותו של מגוון בקרב לומדים. לדעתו, ניתן למגר הדרה חברתית על בסיס אתני, דתי, מעמד חברתי, מגדר ויכולת באמצעות סובלנות וכבוד לאחר. ההוגנות בעיניו מתייחסת למתן אפשרות לפרטים בעלי זהויות תרבותיות ויכולות אישיות שונות להיות חלק מקהילה חינוכית בתוך בית הספר. יישום עקרון קבלת האחר באמצעות כבוד לגיוון יכול להתבטא בהשתתפות התלמידים בקהילת בית הספר, בדיאלוג איתם ובהקשבה לדעותיהם ובעקבותיהם - לפתח שיטות הוראה מכילות, מגוונות ומגנישות לכל הלומדים (Riehl, 2005).

אקולוגיה של הוגנות בחינוך

איינסקו ובוט (Ainscow & Booth, 2002), חוקרים מובילים בתחום ההכלה באנגליה, התייחסו לנושא ההכלה וההוגנות כבר

Chien, C. L., Huebler, F. (2018). Introduction in Alcott, B., et al. *Handbook on Measuring Equity in Education*. UNESCO Institute for Statistics.

Copland, M. A. (2003). Leadership of inquiry: Building and sustaining capacity for school improvement. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 25(4), 375–395.

CPE (2016). *Educational Equity What does it mean? How do we know when we reach it?* <https://www.nsba.org/-/media/NSBA/File/cpe-educational-equity-research-brief-january-2016.pdf>

Jurado de los Santos, P., Moreno-Guerrero, A.-J., José-Antonio Marín-Marín, J.-A., & Soler Costa, R. (2020). The Term Equity in Education: A Literature Review with Scientific Mapping in Web of Science. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17, 3526.

Ling, T., & Nasri, N. M. (2019). A Systematic Review: Issues on Equity in Education. *Creative Education*, 10, 3163-3174. <https://www.scirp.org/journal/ce>

OECD, (2008). *Ten steps to equity in education, Policy Brief*. <https://www.oecd.org/education/school/39989494.pdf#>

Unesco European Agency (2017). *A guide for ensuring inclusion and equity in education*. <https://unesdoc.unesco.org/images/0024/002482/248254e.pdf>

Riehl C. (2005) Educational Leadership in Policy Contexts That Strive for Equity. In Bascia N., Cumming A., Datnow A., Leithwood K., Livingstone D. (eds.) *International Handbook of Educational Policy* (pp. 421-438). Dordrecht, Netherlands: Kluwer

Sahlberg, P. (2015). *Finnish Lessons, 2.0: What can the world learn from educational change in Finland*. Second Edition. Teachers College Columbia University.

Sahlberg, P. (2021). *Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* Third Edition. Teachers College Press.

United Nations, Human Rights, (1976). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

Unesco (2018). *Handbook on measuring equity in education*, Canada: Montreal.

Walker, T. (2021). *Teach like Finland: 33 simple strategies for joyful classrooms*. W.W. Norton & Company

רעיונות אלה מצביעים על כך שקידום הוגנות בחינוך מתמקד בתהליכי למידה עם דגש על הכלה חברתית, שהוזכרו גם אצל קופלנד (2003), והם כוללים תהליך וקהילה המתלכדת סביב מטרה משותפת, שהלומדים בה הם שותפים לתהליכי ההוראה-למידה.

בישראל המושג 'הוגנות' משמש גם בהקשרים שאינם נוגעים לחינוך, כגון בדוח של ביטוח לאומי, העוסק בהוצאות על בריאות במשפחה באמצעות בחינת המושגים 'הוגנות' אנכית והוגנות אופקית' (אחדות ועמיתים, 2007). בהקשר החינוכי יש מספר יישומים, אחד מהם עוסק בפדגוגיה של אכפתיות, של הוגנות וצדק על בסיס התיאוריה ההתפתחותית בחינוך מוסרי של לורנס קולברג (ברנהולץ ופולג, 2014). הרעיון מיושם באמצעות תוכנית הלימודים 'לקראת קהילה הוגנת בבית הספר' המציעה לתלמידים ולמורים מסגרת התנסותית בחינוך מוסרי. על פי תוכנית זו, אורח החיים מתנהל על פי ערכים של הוגנות ושל כבוד הדדי, של אחריות, של יחס לאחר והתחשבות בצרכי.

יישום שונה וייחודי הקשור בהוגנות בחינוך בישראל נמצא באתר ג'וינט והוא נקרא 'הוגנות בחינוך, לקידום מוכנות והשתתפות בעולם משתנה' (נוימן, 2021). התוכנית נועדה למורים ולתלמידים בבית הספר היסודי, והיא נוצרה מתוך מודעות שמערכת החינוך בישראל היא אחת ממערכות החינוך הלא-שוויוניות במערב. במקרה זה הוגנות נתפסת כנוגדת שוויוניות.

המקורות

אחדות ל', שמואלי ע' ואנדבלד, מ' (2007). הוגנות אופקית, הוגנות אנכית ואי השוויון בהוצאה הפרטית על בריאות בישראל 1992-2022. המוסד לביטוח לאומי, מינהל מחקר ותכנון.

ברנהולץ י' ופולג, ח' (2014). לקראת קהילה הוגנת בבית הספר. פדגוגיה של אכפתיות, הוגנות וצדק על בסיס התיאוריה ההתפתחותית בחינוך מוסרי של לורנס קולברג. משרד החינוך, מנהל חברה ונוער. <https://meyda.education.gov.il/files/noar/kehilahogenet.pdf>

נוימן, מ' (2021). הוגנות בחינוך, לקידום מוכנות והשתתפות בעולם משתנה. מדריך למנהל/ת. ג'וינט ישראל ומשרד החינוך.

סולימני, ר' וקרני, ד' (2016). הדומה והשונה בגישות ה"שוויון" וה"הוגנות" להשגת צדק חברתי! עט השדה, 17, 23-36. <https://mop.education/wp-content/uploads/%D7%A1%D7%9E%D7%A1%D7%9E%D7%A1%D7%95%D7%A4%D7%99.pdf>

Ainscow, M. (2020). Promoting inclusion and equity in education: lessons from international experiences. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 6:1, 7-16.

Alcott, B, Rose, P., Sabates, R., & Tores, R. (2018). *Measuring equity for national education planning. Research for Equitable Access and Learning (REAL) Centre*. University of Cambridge.

Booth, T., & Ainscow, M (2002). Index for inclusion: Developing learning and participation in schools. CSIE.